
FINANCIAL LITERACY AND FINANCIAL EDUCATION - A CONDITION FOR ACHIEVING INDIVIDUAL AND SOCIAL WELL-BEING

Rumyana Vitnyova

Academy of Economics "D. A. Tsenov" - Svishtov, Bulgaria, rumy_vit@abv.bg

Abstract: The focus and purpose of the present study is the analysis of the status, relevance and results of research on the problem of forming investments in human capital through financial education in schools. The analysis considers financial education in schools as a condition for achieving individual well-being and in parallel as a factor determining the sustainable development of the economy. The analytical conclusions and recommendations for future interventions and possible policies in Bulgaria and in the Bulgarian educational system are based on this basis. Somewhat presupposed by the topic, mainly methods such as operation such as analysis, synthesis, comparison, abstraction, concretization are used. In recent years, international achievements and activities in the field of financial literacy and financial education in schools have been growing rapidly. Both developed and developing countries seek to increase the level of financial literacy of their citizens, and young people in particular. There are several reasons for this aspiration. Initially, they were related to concerns about the impact of shrinking public and private social benefits, demographic change, and increasing complexity and diversity of financial products. New skills for money management are needed in conditions of higher unpredictability, increased personal responsibility for one's own well-being in a more complex unstable financial environment and increasing pressure for consumption. Thus, a significant proportion of young people of school age are forced to make independent financial decisions as consumers of financial services. The topic of financial literacy is especially relevant today, when people face serious challenges in terms of their financial well-being. In order to support both adults and young people in the financial decision-making process, they need to be prepared. They need to know and understand financial concepts and risks well. Therefore, financial literacy worldwide is beginning to be considered a key life skill. Financial education is also a condition for the financial protection of consumers, as it is an instrument of financial stability. It is also a factor in improving the individual well-being of people. Acquiring more knowledge and skills related to financial literacy will become increasingly necessary and important for the future. Therefore, financial education will play an increasingly important role, providing people with the skills needed to understand increasingly complex products and services, choose the most appropriate ones and prevent financial fraud. The results of the study are a guide for financial literacy programs taught in schools, which should contribute to the future life of young people. Such programs can give the desired "practical and life" orientation of the learning process. The recommendations are that the state institutions, the Ministry of Education in Bulgaria and all stakeholders should work in an integrated manner. The Ministry should also have a plan for the introduction of financial education as early as possible, for quality teacher training and providing quality training resources for all levels of school education in Bulgaria - from preschool to high school, including the development of resources for student training. Today, appropriate education to increase the financial competencies of people, especially the younger generation, are urgently needed and they are accepted as an investment in human capital formation in competitive economies. This in turn leads to the improvement and management of the business environment as a whole and is a challenge for Bulgaria and for the countries from the whole region.

Keywords: finance, education, training, literacy

ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ И ФИНАНСОВО ОБРАЗОВАНИЕ - УСЛОВИЕ ЗА ПОСТИГАНЕ НА ИНДИВИДУАЛНО И ОБЩЕСТВЕНО БЛАГОПОЛУЧИЕ

Румяна Витньова

Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, България, rumy_vit@abv.bg

Резюме: Фокусът и предназначението на настоящето изследване е анализът на състоянието, актуалността и резултатите от научните изследвания по проблема за формиране на инвестиции в човешкия капитал чрез финансово образование в училищата. Анализът разглежда финансовото образование в училищата като условие за постигане на индивидуално благополучие и паралелно като фактор, обуславящ устойчивото развитие на икономиката. На тази база се основават аналитичните заключения и препоръките за бъдещи интервенции и евентуални политики в България и в Българската образователна система. Донякъде предпоставени от темата, са използвани предимно методи тип operation като анализ, синтез, сравнение,

абстракция, конкретизиране. През последните години международните постижения и активности в областта на финансовата грамотност и финансовото образование в училищата нарастват с бързи темпове. Както развитите, така и развиващите се страни, се стремят да повишават нивото на финансова грамотност на своите граждани и по-специално на младите хора. Няколко са причините за този стремеж. В началото, те са свързани с притесненията за въздействието от свиването на публичните и частните социални придобивки, демографските промени и увеличаващите се по сложност и многообразие финансови продукти. Нужни са нови умения за управление на парите в условия на по-висока непредвидимост, увеличена лична отговорност за собственото благосъстояние и то в по-комплексна нестабилна финансова среда и все по-голям натиск за потребление. По този начин значителна част от младите хора в училищна възраст са принудени да вземат самостоятелни финансови решения като потребители на финансови услуги. Темата за финансовата грамотност е особено актуална и в днешно време, когато хората са изправени пред сериозни предизвикателства по отношение на финансовото си благополучие. За да бъдат подпомогнати както възрастните, така и младите хора в процеса на вземане на финансови решения, те трябва да бъдат подготвени. Те трябва да познават и разбират добре финансовите концепции и рискове. Затова финансовата грамотност в световен мащаб започва да се счита за ключово житейско умение. Финансовото образование е условие и за финансовата защита на потребителите, тъй като се явява инструмент на финансова стабилност. Фактор е и за подобряване на индивидуалното благосъстояние на хората. Придобиването на повече знания и умения, свързани с финансовата грамотност, ще става все по-необходимо и важно за бъдещето. Следователно финансовото образование ще играе все по-важна роля. Резултатите от изследването са ориентир за програмите по финансова грамотност, преподавани в учебни заведения, които би следвало да способстват за бъдещата житейска реализация на младите хора. Такива програми могат да дадат търсената „практическа и житейска“ ориентация на учебния процес. Препоръките са в тази посока да работят интегрирано държавните институции, образователното министерство в България и всички заинтересовани страни. Министерството трябва да има също план за въвеждане на финансовото образование възможно най-рано, за качествена подготовка на учителите и осигуряване на качествени ресурси за обучение за всички степени на училищното образование в България – от предучилищна възраст до гимназиалното образование, включително и разработване на ресурси за обучение на студенти. Днес подходящо образование за повишаване на финансовите компетентности на хората, особено на младото поколение, са крайно необходими и те се приемат като инвестиция за формиране на човешки капитал в конкурентните икономики. Това от своя страна води до подобряване и управление на бизнес средата като цяло и е предизвикателство за България и за страните от целия регион.

Ключови думи: финанси, образование, обучение, грамотност

1. УВОД

Цел на настоящето изследване е анализът на състоянието, актуалността и резултатите от научните изследвания по проблема за формиране на инвестиции в човешкия капитал чрез повишаване нивата на финансова грамотност на хората и финансово образование в училищата. Анализът разглежда въвеждането на финансово образование в училищата в България като условие за постигане на индивидуално благополучие и паралелно като фактор, обуславящ устойчивото развитие на икономиката. На тази база се основават аналитичните заключения и препоръките за бъдещи интервенции и евентуални политики в България и в Българската образователна система. Защо от високите нива на финансова грамотност да имат полза не само индивидите, но и икономиката и обществото като цяло? Защото финансовата грамотност като се опира на разбиране на финансовите концепции, потенциалните ползи и рискове на различните финансови продукти, основно се превръща в умение за управление баланса на домакинствата. Изграждането и развитието на умения за управление баланса на домакинството в обществото може да отнеме десетилетия, но уменията, необходими за вземане на благоразумни финансови решения и управление на баланса, са необходими и могат да бъдат научени. Това може и е нормално да се случи с ефективни образователни програми в училищното образование в България и то, от най-ранна възраст.

Не случайно, в множество страни по света финансовата грамотност е въпрос от десетилетия на национална политика. Това позволява чрез интеграция на усилията да се постигне висока степен на ефективност и мащаб на интервенцията. В България, въпреки общественото признаване на важността на темата „финансова грамотност“ и наличието на някои институционални активности и инициативи досега, едва през 2020 се стига до изработване на „национална стратегия“ и „план за действие“. След приемането им през 2021 г. е нужно постоянство, за да се осъществи устойчива промяна и мащаб на интервенцията.

Предвид дескриптивния характер на темата за финансовата грамотност и финансовото образование, в изследването са използвани предимно методи тип operation като анализ, синтез, сравнение, абстракция и конкретизиране.

2. ФИНАНСОВАТА ГРАМОТНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ СВЯТ.

Анализът на съществуващите ресурси в областта на финансовата грамотност и финансовото образование показва, че Програмата за международно оценяване на учениците /PISA/ дава сравнително най-пълното определение за финансовата грамотност. Тя определя *Финансовата грамотност* като „свкупност от финансови знания и умения, мотивация и увереност за използването им при вземането на ефективни финансови решения, така че в резултат да се повишават благосъстоянието на индивида и обществото, и да се осигури ползотворното участие на индивида в икономиката“. (Вартоник Р. Х., 2016) Допълвайки определението, бих искала да акцентирам на факта, че благосъстоянието, финансовата стабилност и независимост са свързани със способността не само за разбиране, но и прилагане в реални житейски икономически ситуации на различни умения за управление на личните финанси.

Също така, при анализа на понятието „грамотност“ в посочената дефиниция е видно, че финансовата грамотност, както и четивната, математическата и природонаучната грамотност, е много повече от възпроизвеждане на набор от знания в конкретна област на познанието. Системата от знания се надгражда с когнитивни и практически умения, стратегии, отношения, мотивация и ценности. Такова разбиране включва не само познаване на ключови финансови понятия, на най-важните елементи на финансовата система, на различни финансови продукти, но и на възможните рискове за финансовото благосъстояние на отделния човек и на обществото като цяло.

Същевременно финансовата грамотност обединява както тези придобити знания и умения, така и личната мотивация за ангажиране с дейности от финансов характер. Включва и увереността, че могат да се управляват ефективно всички фактори, които оказват влияние върху вземането на решения. И не на последно място, както споменах, PISA се фокусира върху способността на учениците да използват знания, умения и нагласи в реални финансови ситуации, да взимат отговорни решения и да преценяват техните последици.

Такова становище е в пълен синхрон и с определението на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие за финансовата грамотност на индивидите, в която се „включват елементите: знание, поведение и отношение“. (OECD, 2020)

Финансовата грамотност е знанието и разбирането за въздействието на парите в съвременния свят. Нужни са критични и гъвкави умения за това как хората да направят информирани и ефективни финансови решения въз основа на техните ресурси и конкретни обстоятелства. Липсата на финансова грамотност може сериозно да засегне качеството и стандарта на живот, което води до пропуснати ползи от спестявания и/или възможности за инвестиции, или още по-лошо: недостатъчни средства за извънредни ситуации, висока задлъжнялост, финансови загуби, банкрут и неизпълнени цели за цял живот.

Водещите българските експерти в областта на финансовата грамотност се обединяват в следното определение: „Финансовата грамотност се определя като свкупността от финансови знания и умения, които ни подпомагат да разбираме финансовите рискове и възможности, да вземаме рационални и информирани решения, да сме наясно къде можем да получим помощ и да сме в състояние да предприемем други ефективни действия за повишаване на благосъстоянието си.“ (Фондация Инициатива за финансова грамотност, 2016)

Ако се разгледа в по-широки граници, финансовата грамотност служи като фактор, който стимулира търсенето на финансови продукти заради осъзнатите ползи от тях, като така въздейства в положителна насока върху пазарния растеж. Същевременно, финансово грамотните потребители – които имат законови права, наясно са с тях, разбират своите отговорности и са достатъчно добре информирани - чрез своя избор и упражняване на правата си - създават условия за повишаване на пазарната конкуренция.

Освен това, финансовата грамотност е сред базисните предпоставки за осигуряване на по-ефективна защита на всички потребители на финансови услуги. Водеща в това отношение е добрата регулация, най-общо имаща за цел осигуряване на добро и справедливо третиране на потребителите, подобряване качеството, достъпността и полезността на финансовата информация и създаване на ефективни механизми за решаване на потребителски спорове. Но дори и най-добрата регулаторна рамка не може да е в достатъчна степен ефективна, ако потребителите не са запознати с правата и отговорностите си, не умеят или не притежават достатъчно знания, за да могат да изберат най-подходящите за тях финансови продукти. А всъщност, тяхното финансово благосъстояние и бъдеща финансова обезпеченост зависят именно от техния личен избор. Точно за това и тук идва ролята на финансовото образование.

Основните ползи от повишаване нивото на финансовата грамотност за отделните хора и обществото съм обобщила в таблица 1.

Таблица 1: Ползи от повишаване нивата на финансова грамотност

<i>ПОЛЗИ ОТ ПОВИШАВАНЕ НИВОТО НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ЗА ИНДИВИДИТЕ</i>	<i>ПОЛЗИ ОТ ПОВИШАВАНЕ НИВОТО НА ФИНАНСОВА ГРАМОТНОСТ ЗА ОБЩЕСТВОТО</i>
Вземане на ефективни финансови решения	Повишаване на общественото благосъстояние
Повишаване на личното благосъстояние	Ползотворно участие на индивида в икономиката
Финансова стабилност	Ефективна законова регулация/регулаторна рамка
Финансова независимост	Търсене на финансови продукти
Избягване на възможните рискове за индивида	Създава условия за пазарен растеж
Вземане на информирани финансови решения	Създава условия за пазарна конкуренция
Ефективна защита като потребители на финансови услуги	Избягване възможни рискове за благосъстоянието на обществото

3. РОЛЯ НА ФИНАНСОВОТО ОБРАЗОВАНИЕ.

Финансовото образование и обучение са инструментът, чрез който позитивно се влияе на нивото на финансова грамотност. В този контекст повишаване нивото на финансовото познание, особено след 2009 г., е все по-актуална тема в световен мащаб.

В специализираната литература по въпроса, пак според дефиниция на ОИСР, финансовото образование се дефинира като „процес, посредством който потребителите повишават познанията си за финансовите продукти и основните финансови концепции, и чрез информация, инструкции и обективни съвети развиват уменията си и увереността си, така че да разбират финансовите рискове и възможности, да вземат рационални и информирани решения, да са наясно къде могат да получат помощ и да са в състояние да предприемат други ефективни действия за повишаване на благосъстоянието си.” (OECD, 2014)

Тук една от ключовите думи е процес, защото целта на финансовото образование е не само да подпомогне потребителя в ориентирането му сред множество алтернативи, но и да развие чувството му за отговорност във връзка с избора и използването на финансови продукти и по отношение на планирането на финансовото му бъдеще в конкретната държава и в контекста на глобализацията като гражданин на Европейския съюз и света.

В практиката финансовата грамотност се използва за характеризирани и анализирани на *нивото на познаване и разбиране* на финансовите въпроси на обществото, докато финансовото образование се отнася до *образователните програми*, които се провеждат във или извън училищата и целят повишаване на нивото на финансова грамотност.

Понятията за финансова грамотност и финансово образование са по-специфични, тъй като общоприетият фокус в практическите програми, особено тези за млади хора все още е повече върху знания и умения и липсва така необходимия поведенчески елемент на финансовите възможности. От друга страна финансовите възможности се характеризират с финансови знания, финансови умения и финансова отговорност.

Различни автори приемат, че „финансовата грамотност на младите хора е свързана с определени демографски и социално-икономически фактори като: образователното равнище на родителите, материалното благосъстояние на семейството, културните и образователните ресурси в дома на ученика“. (Център за оценяване в предучилищното и училищно образование) Силата на това влияние показва до каква степен конкретната образователна система предоставя на учениците равен достъп до качествено образование.

Сравнително често се приема, че обучаемите са единствените печеливши от предлаганите програми и инициативи за финансовата грамотност. В действителност, както отбелязах вече, повишаването на финансовите знания и умения на населението носи ползи и е в интерес на множество страни. Заедно с настоящите и потенциални потребители на финансови услуги, ползите са за държавата, финансовата индустрия, финансовите регулатори, работодателите и работнически организации, образователните институции, неправителственият сектор.

Общоприето е, че финансовата грамотност е предпоставка за индивидуално благосъстояние. То от своя страна е пряко обвързано с това на обществото, затова ползите от повишаване на финансовата грамотност на гражданите могат да се търсят в различни посоки.

Общото повишаване на финансовата грамотност на хората стимулира спестяванията, способства за т.нар. „финансово включване“ на уязвимите групи, за намаляване на свърхзадлъжността, и като резултат - за

намалвяване на бедността. Променящите се зависимости между държавата и гражданите, изразени основно в промени в социалните системи, водят до вземането на трудни решения и избори, а ако гражданите не са адекватно подготвени за тях, последиците от техните лоши финансови решения ще се поемат по един или друг начин от държавата. Точно затова държавата би трябвало да е заинтересована от създаване и прилагане на политики в областта на финансовата грамотност.

От тази гледна точка инициативите в областта на финансовата грамотност се приемат като инвестиция за формиране на човешки капитал, осигуряваща устойчиво икономическо и социално развитие. Именно затова интервенциите в посока подобряване нивото на финансовата грамотност и финансовата образованост на потребителите на финансови услуги са интегрална част от мащабните финансови реформи на глобално ниво.

4. ПОВИШАВАНЕ НА ФИНАНСОВАТА ГРАМОТНОСТ В БЪЛГАРИЯ.

В България до момента не са реализирани периодични изследвания на нивото на финансова грамотност, които да са осъществявани по една и съща методология. Затова трудно може да се направи пълна съпоставка за развитието през годините на равнището на показателите за финансова грамотност и да се очертаят ясни тенденции.

За да позиционирам по-добре България в региона и на световната карта на финансовата грамотност, ще отделя внимание на данните от изследване на ОИСР "Финансова грамотност на населението в Югоизточна Европа", чийто данни са публикувани през 2020 г. (OECD, 2020)

От 7422 участници в мащабното проучване, респондентите от България са 1047 или 14% от общия брой изследвани. За България нивото на финансова грамотност спрямо всички участващи е 58% и само 12,3% в извадка от 1047 българи са финансово грамотни. (Фиг. 1)

Близо 75% от гражданите на България твърдят, че следят финансите си, 78% от българите спестяват парите си, а 62% държат спестяванията си вкъщи, вместо да се доверят на банките. 29% се доверяват на банките за съхранение на парите си, а 4% ги влагат в недвижими имоти. Като цяло голям процент от българите (77,6%) спестяват парите си. 39,4% гонят дългосрочни цели, като 33,7% спестяват парите си именно заради такива цели. 18,5% предпочитат да харчат парите си, вместо да спестяват, а 9,8% мислят само за днешния ден.

Над половината българи – 51%, се оплакват от финансов недостиг през последните 12 месеца, но само 20% вземат заеми от семейство или приятели. Финансовото състояние на 47% от българите ги заставя да се откажат от важни за тях неща. 39% са в невъзможност да плащат разходите си за живот, а при цели 52% парите напълно контролират живота им. 54% от българите имат планиран бюджет. Най-малко респонденти в България 70% показват разбиране за концепцията за лихва по заем. 44% от българите не са наясно със значението на термина „диверсификация“. 51% имат реална представа за стойността на парите, а 78% са наясно с текущата инфлация. Най-голям процент от анкетираните в България са оценили своите финансови знания като ниски или много ниски - 32%.

Фигура 1: Финансова грамотност на хората в Югоизточна Европа, ОИСР, 2020

Прочитът на данните от проучването "Финансова грамотност на населението в Югоизточна Европа" посочва някои важни тенденции.

Нивото на базови финансови познания на българите остава ниско (58%), като по-малко от половината от хората (47%) са покрили базовия минимум от верни отговори (5 от 7 въпроса).

При самооценката на собствените финансови познания, 48% от анкетираните са определили нивото си като средно, а 10% като високо.

Резултатите от анализа показват, че равнището на финансова грамотност в България е около или малко над средното за изследваните страни от региона на Югоизточна Европа. Това е валидно, както за общото ниво на финансова грамотност, така и по отделните елементи на финансовата грамотност.

Основните акценти от проучването на ОИСР сред гражданите в България, като част от Югоизточна Европа, отразяват значимите вариации на компетенции както в различните страни, така и между групите във всяка страна. Те илюстрират общите ниски нива на финансова грамотност на населението в целия регион, особено в сравнение с икономиките на ЕС и ОИСР.

Резултатите предполагат необходимостта от засилване на политиките за финансово образование и разработване на инструменти, включително цифрови технологии или поведенчески платформи, например, които биха могли да бъдат допълнително добавени за подобряване на финансовите знания и поведение, благоприятни за подобряване индивидуалната финансова устойчивост.

Резултатите също предполагат, че в България трябва да има финансово образование използвано като подкрепяща политика за икономически и финансови реформи, насочени към подобряване на стабилността на финансовата система и доверието на потребителите.

Всичко това е застъпено и разписано в Национална стратегия за финансова грамотност на Република България и Плана за действие (2021-2025 г.) към Националната стратегия за финансова грамотност на Република България, приети от Министерството на финансите през 2021 година. (МФ, 2021)

Изработването на национална стратегия е вследствие на анализа на резултатите от представеното проучване на ОИСР и е насочена към всички граждани в страната и всички групи от обществото, но като приоритетна област със специално внимание, както и в настоящето изследване са учениците, студентите и учителите, провеждащи часове по финансово образование, уязвимите групи от населението и икономически активните лица.

В България има изпълнени или се изпълняват много програми и инициативи, чиято цел е подобряване на финансовата грамотност на населението. Въпреки че до момента тези ресурси и дейности не са били координирани на национално ниво, много от тях са осъществявани в партньорство между различни организации. Националната стратегия обединява резултатите от вече съществуващите програми и дейности, като надгражда с определянето на конкретни приоритети, цели и мерки в дългосрочен план. Успешното изпълнение на мерките в Плана за действие към стратегията е от съществено значение за повишаването на нивото на финансова грамотност на населението.

Както е заложено и в Националната стратегия, нужни са устойчива промяна и мащаб на интервенцията. В тази посока трябва да работят освен Министерството на финансите, така и държавните институции, образователното министерство и всички заинтересовани страни. Министерството на образованието и науката трябва да има ясен план за въвеждане на финансовото образование възможно най-рано, за качествена подготовка на учителите и осигуряване на качествени ресурси за обучение във всички степени на образование – от предучилищната подготовка до студентите във ВУЗ.

Не на последно място, чрез намирането на възможности за въвеждане на нови учебни планове и програми, разработване на ново учебно съдържание, на иновативни модели и методически материали за обучение по финансова грамотност в училищното образование в България, на база научни опити и проведени научни изследвания, както и последващото им мултиплициране може да се постигне подобрене в качеството на човешкия капитал.

БИБЛИОГРАФИЯ

- (2020). Извлечено от Център за оценяване в предучилищното и училищно образование:
http://corpo.bg/upload/docs/2020-05/FinLit_PISA2018_BGR.pdf
- (2020). Извлечено от Международен портал за финансово образование: <http://www.financial-education.org/home.html>.
- OECD. (2020). Извлечено от www.oecd.org/financial/education/Financial-Literacy-of-Adults-in-South-East-Europe.
- OECD. (2020). *OECD/INFE 2020 International Survey of Adult Financial Literacy*.
- OECD, Издателство на OECD, Париж. (2014). *Финансово образование за младежта: Ролята на училищата*
.. Извлечено от <https://doi.org/10.1787/9789264174825-en>
- Вартоник, Р., Христов, Л., & Панайотова, Т. (2016). *Бяла книга на финансовата грамотност в България*.
- МФ. (2021). Извлечено от <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5744>
Национална стратегия
- МФ. (2021). Извлечено от <https://www.strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5744>
План за действие
- Петрова, С. (2020). *Могат ли българските деветокласници да управляват парите си?* Извлечено от
Институт за изследване на образованието.
- Фондация Инициатива за финансова грамотност. (2016). Извлечено от <http://www.financialliteracy.eu/>